

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК ИҚТИСОДИЁТ
ИНСТИТУТИ

Муҳандис - техника факультети 5610100 - “Фермер хўжалигини
бошқариш ва юритиш” таълим йўналиши IV-курс талабаси
ҚОДИРОВ ШАХРИДДИН РИЗАМАТОВИЧнинг

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

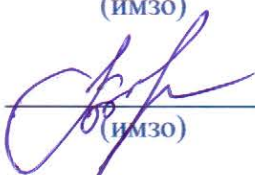
Мавзу: Текис ва нотекис ерларда ғўзани суғоришнинг пахта
ҳосилига ва сувнинг самарадорлигига таъсири

Илмий раҳбар:

(имзо)

доц. С.Шахобов

Ишни бажарувчи:

(имзо)

Ш.Қодиров

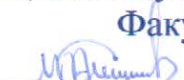
«Ҳимояга рухсат этилди»

кафедра муdiri,

доц. А.А.Абдиев
« 22 » 06 2013 йил

«Ҳимояга учун ДАКга юборилди»

Факультет декани:

доц. М.Н.Аликулов
« 22 » 06 2013 йил

Қарши - 2013 йил

**5610100 – “Фермер хўжалигини бошқариш ва юритиш”
бакалавр таълим йўналиши**

«ТАСДИҚЛАЙМАН»
«ҚХМС ва ДИТ» кафедраси мудир
доц. А.А.Абдиев
« 20 » 05 2013 йил.

ТОПШИРИК

Талаба Қодиров Махриддин Қизилбай угли

1. Битирув иши мавзуси "Техме ва' мотамме ерларда,
бузакм сугорилишмига нотиб юрмиш ва,
сугуммиг Самарқандорлимига таъсирин"

Институтнинг №553 буйруғи билан 2012 йил 29 ноябрда тасдиқланган.

2.Талабанинг тугатган битирув ишини топшириш муддати

22.05.2013г

3. Битирув иши учун маълумотлар

1. Илимий адабиятлар, Ҷомӯи тўрмоқлар
2. Фермер ҳўжалиги ҳақида маълумотлар
3. Ҷаҳоний маълумотлар
4. Интернет маълумотлари

4.Хисобий изох қисмининг мазмуни (ишлаб чиқилиши лозим бўлган саволлар рўйхати)

1. М. Садикова и Ғафур Ғафурови Ғафурови Ғафурови
2. Ғафур Ғафурови Ғафурови Ғафурови
3. М. Садикова Ғафур Ғафурови Ғафурови
4. М. Садикова Ғафур Ғафурови Ғафурови
5. М. Садикова Ғафур Ғафурови Ғафурови

5. Чизмалар руйхати (бажарилиши шарт бўлган чизма ва графиклар)

Һәр бер бәләннән ва җылыкта ошд нәһ-
валлар, җылыктагылар раслар берләшә.

6. Битирув иши бўйича маслахатчилар (уларга тегишли лойиха бўлимидан кўрсатилсин)

7. Малакавий битирув иши бажарилиши бўйича календар график.

Хафта лар сони	Малакавий битирув ишининг бўлимлари	Ҳажми, бет	Умумий ҳажмга нисбатан, %	Бажарил ганлиги тўғриси даги белги	Изоҳ
I	1. Қирғиз 2. Фермер ҳўмедалиги нинг Ўзбекистон давлати 3. Ҳўме-иш мўрнинг ишрофлари 4. Ҳўме-иш бўрнинг-иш ишрофлари	2-3 2-3 3-4 4-5	3,3-4,2 3,3-4,2 5,0-5,5 6,6-6,9	Бате-ди Бате-ди Бате-ди Бате-ди	
II	1. Мавзунинг асослари 2. Адабийатлар тақдими 3. Техниканинг дара- жаси ҳар қанча бўл- ган ҳақларда иш- ташқирнинг қаринда- ларини тақдими қилиш	2-3 9-10 15-16	3,3-4,2 15,0-13,9 25,0-24,1	Бате-ди Бате-ди Бате-ди	
III	1. Техник ва қўғиш ерларда қўғиш ва қўғишнинг тақдими қўғиш ва қўғишнинг ва- қаринда қўғиш ва 2. Техниканинг дара- жаси ҳар қанча бўлган ҳақларда қўғиш ва қўғишнинг қўғиш ва қўғишнинг қўғиш ва	5-6 4-5	8,3-8,3 6,6-6,9	Бате-ди Бате-ди	
IV	1. Қўғишнинг қўғиш ва қўғишнинг қўғиш ва 2. Қўғиш ва қўғишнинг 3. Қўғиш ва қўғишнинг қўғишнинг қўғиш ва	6-7 7-8 1-2	10,0-9,7 11,6-12,5 1,6-2,8	Бате-ди Бате-ди Бате-ди	
		60-72	100-100	Бате-ди	

Малакавий битирув иши раҳбари

Маслаҳатчи:

Топширик олинган кун

Талаба

[Signature]

27.05.2013

[Signature]

M U N D A R I J A

	KIRISH	
I.	UMUMIY QISM	
1.1	Bitiruv-malakaviy ish bajarilgan fermer xo'jaligining qisqacha tavsifi	
1.2	Xo'jalik xududining iqlim sharoiti	
1.3	Xo'jalik xududining tuproq-melorativ sharoitlari	
II.	TEXNOLOGIK QISM	
2.1	Mavzuni asoslash uning maqsadi hamda vazifalari	
2.2	Mavzu buyicha ilmiy adabiyotlar tahlili	
2.3	Tekislanish darajasi har xil bo'lgan dalalarda g'o'zani sug'orish rejimning o'simlikning o'sishi rivojlanish va xosildorligiga ta'sirini o'rganish buyicha o'tkazilgan tajriba natijalarining tahlili	
2.4	Tekis va notekis erlarda g'o'zani sug'orishni tashkil etish va suvning samaradorligini oshirish	
III.	AMALIY QISM	
3.1	Tekislanish darajasi har hil bo'lgan dalalarda paxta etishtirishni tashkil etish agroiqtisodiy samaradorligi	
3.2	Paxta etishtirishda mexnat muxofazasi	
3.3	Paxta etishtirishda atrof-muhit muxofazasi	
3.4	Xulosa va takliflar	
3.5	Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	
3.6	Internet ma'lumotlari	

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan keyin er va suv resurslariga bo'lgan munosabat tubdan isloh qilina boshlandi. Respublikamizda er va suv manbalaridan oqilona va samarali foydalanishga qaratilgan qator qonunlar va qarorlar qabul qilindi. Vazirlar mahkamasining 1993-1994 yillarda erlarni o'zlashtirish va qadimdan sug'oroladigan erlarni tamirlanishga doir shoshilinch choralar tug'risidagi qarori O'zbekiston Respublikasi oily majlisining "suvdan foydalanish tug'risida" (1993 y), "er solig'i tug'risida"(1993 y), "O'zbekiston Respublikasining er kodikisi" (1998 y), "qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi)"to'g'risida (1998 y) "Fermir xo'jaligi tug'risida", "Dexqon xo'jaligi to'g'risidagi" (1998 y) qonunlari shular jumlasidandir.

Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil noyabrdagi PH-205 sonli "2006 yilda qishloq xo'jalik kooperativlarini fermer xo'jaliklariga aylantirish chora tadbirlari to'g'risida" gi qarori va O'zbekiston Respublikasi qishloq va suv xo'jalik vazirligining 2005yil 18 noyabrdagi 237-sonli "fermer xo'jaligini yuritish uchun er uchastkalarini berishda tanlab g'oliblarini aniqlash tartibi tug'risida" gi nizomini tasdiqlash haqidagi qarorlarni chiqarildi. Hozirgi vaqtda yoqorida qayd etilgan qonun va qarorlar asosida qishloq ho'jaligida tub islohatlar amalgam oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I. Karimovning tashabbusi bilan qishloq xo'jaligini, xususan dexqonchilikni yanada rivojlantirishga qaratilgan muxim ijobiy ishlar qilinmoqda. Dexqonchilikka oid zamonaviy texnika va texnologiyalar har hil tuproq-iqlim sharoitida sinab ko'rilmogda va amalgam qullanilmogda. Ko'pdan-ko'p xorijiy investetsiya ishlab chiqarishning yordamchi tarmoqlariga yunaltirilmoqda. Respublikadagi mavjud tabiiy zaxiralardan (er-suv resurslaridan) oqilona foydalanishga katta etibor berilmogda.

Prezidentimiz I. Karimovning 1998 yildagi chop etilgan "Qishloq xo'jaligi taraqqiyiti tukin xayot manbayi nomli kitobida" qishloq xo'jaligini tubdan islox qilishning nazariy va amaliy asoslari ishlab chiqarilgan. Maskur kitobda

dexqonchilikni rivojlantirish yullari bilgilab berilgan, dexqonchilikning rivoji esa dexqonlarga egalik xissini uyg'otish bilan chambarchas bog'liqligi ko'rsatilgan

O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2007 yil 29 oktyabrda elon qilingan erlarning meliorativ xolatini yaxshilashtirishni yanada takomillashtirish chora tadbirlari xaqida farmoniga asosan har bir viloyatning sharoiti uchun alohida meliorativ o'triyadlar tuzildi. Vazifa shundan iboratki shurlangan yoki shurlanishga botqoqlanishga moil erlarda yangi-yangi zovurlar qazish eski zavur tarmoqlarini tamirlash, erlarni kapital va joriy tekislash kabi muxim meliorativ ishlarni amalga oshirishga ekishishdan iboratdir.

Ma'lumki Qashqadaryo viloyatida suv resurslari cheklangan suv doimo minimumda turuvchi omil pphisoblanadi. SHu bois g'o'za va qishloq xo'jalik ekinlarini suv bilan taminlashda mavjut barcha suv resurslaridan radioqilona foydalanish xamda ishlab chiqarishda suvdan samarali foydalaniashni tamin etilgan texnologialar qullash nixoyatda muximdir.shuning so'g'orish suvini tejashni tamin etadigan texnologialardan keng foydalanish zarur misol uchun erlarni joriy va kapital tekislash,so'g'orishda sifon naylarda, eguvchan quvirlardan foydalanish, sog'orishda tomchilab so'g'orish usulini qo'lash kabi ilg'or texnologiyalar so'g'orish suvidan tijab –tergab unimli foydalanish imkonini beradi.

Erlarning tekislanish darajasi sug'orish suvidan tejamkorlik bilan foydalanishda doim muhim rol o'ynaydi.

Mening bitiruv-malakaviy ishim ana shu muammoni chuqurroq o'rganishga qaratilgandir.

I. UMUMIY QISM

1.1. Bitiruv-makaviy ish bajarilgan fermer xo'jaligining qisqacha tavsifi.

Mening bitiruv malakaviy ishim Qarshi tumanidagi "CHuli ota" fermerlar uyishmasiga qarashliy "Jahongir ota" fermer xujaligi misolida bajarildi.

Xo'jalik paxta va don etishtirishga iqtisoslashgan. Fermer xo'jaligining umumiy er maydoni oxirgi 3 yilda 2010 yilda-30ga, 2011 yilda va -30 ga va 2012 yilda-40 gektarni tashkil etadi. SHundan paxta uchun ajratilgan maydon 2010-2011 yillarda 15 gektarni 2012 yilda esa 20 gektarni yani teng yarmini tashkil etadi.

Xo'jalik oxirgib3 (2010-2012) yilar davomida paxtadan 28,6-31,4 st don xosil ko'tarilgan. G'alla buyicha esa shu yillar moboynda xosildorlik gektari boshiga 44,2-47,5 st ni tashkil etgan.

Xo'jalik 2010 yilda 20,3 mln, 2011 yilda 12,9 mln, 2012 yilda 10,6 mln sum sof dsromat olingan, uning rentabillik darajasi tegishli xolda 42%, 39% va 38% ni tashkil etgan. Fermer xo'jaligida bir ishchining o'rtacha bir oylik ish xaqi 2010 yilda 35ming, 2011 yilda 40 ming va 2012 yilda 45 ming sumni tashkil qildi.

Ushbu taxlildan ko'rinadiki fermir xo'jaligining iqtisodiy ko'rsatgichlari talablar darajasida emas. Buning bosh sababi go'zava donli ekinlarning hosildorligi xamon pastligicha qolmoqda. SHunga bog'liq xolda bir ishchining oylik maoshi ham juda kam. Ekinlar hosildorligining pastligi erlar meliorativ holatining yomonligi bilan ifodalanadi: sizot suvlari ko'tarilgan, erlar o'rtacha, ba'zi dalalarda kuchli darajada shurlangan, drenajlar esa ishlamaydi.

Erlarning meliorativ holatini yaxshilashga qaratilgan tadbirlar ichida bedaning "biomelioratorlik" roliga e'tibor berilagan. Xo'jalikda almashlab ekish joriy qilinmagan, faqat paxtaning boshoqli ekinlar bilan navbatlab ekish mavjut xolos.

O'z-o'zidan ma'lumot bunday sharoitda tuproqning unimdorligi ko'tarilmayni. Agar xo'jalikda tarkibida beda bulgan almashlab ekish sxemasi joriy etilgan edi, u xolda bir tomondan sizot suvlari satxi pasayishi xisobiga tuproqning ikkilamchi shurlanish oldi olinar edi, ikkilamchi shurlanish oldi olinar edi, va ikkinchidan erda organic moddalarning tuplanish hisobiga tuproqning unimdorligi oshirilgan bo'lar edi.

Erlarning meliorativ holatini belgilovchi omillardan yana biri-bu dalalarning tekislanish darajasidir. Fermer xo'jaligida paxta maydonlarning yarmidan ortig'ida erlar notekis. Tekis erlarda g'o'za bir tekis o'sib rivojlanadi, ko'saklar erta etilib pishadi, paxta yi'im terimi xam erta boshlanib, erta tamomlanadi. Notekis erlarda fermer ko'p sarf-xarajatlar qiladi, etishtirilgan paxtaning tannarxi oshadi, maxsulot sifati esa pasayadi.

Men fermer xo'jaligida bajariladigan dala ishlari bilan tanishdim, xamda tagishli xulosalar chiqardim.

1.2. Xo'jalik hududining iqlim sharoitlari.

Xo'jalik hududining iqlim sharoitlari Qashqadaryo viloyatining g'arbiy shimoliy xududining tabiiy iqlimini xarakterlaydi.

G'arb tomondan, yani qizil qumdan esadigan yozning issiq garmsellari, qishning sovuq oqimlari muborak tumanidan o'tib birdaniga Mirishkor, Kasbi, Koson va Qarshi tumanlari xududlariga kirib keladi va ob-xavoni keskin o'zgartirib yuboradi. Tuman mintaqasining iqlimi kontenental:qishi sovuq, yozi o'rtacha issiq va uzun, tez-tez garmsel shamollari bo'lib turadi, kuzi issiq va uzun,bahori esa lekin seryog'in.

Xujalik hududining iqlim sharoitlarini xarakterlovchi ma'lumotlar 1.2.1 va 1.2.2- jadvallarda keltirilgan. Qarshi meteostansiyasining bergan ma'lumotlariga ko'ra bizning xududimizda havoning o'rtacha sutkalik harorati ko'p yillik kuzatuvlar (miqdori esa har oyida) bo'yicha 15,8 C ni, havoning o'rtacha sutkalik nisbiy namligi 57,9 % ni, o'rtacha shamolli kunlar miqdori esa har oyda 12 kunni tashkil etadi. Yillik yog'in-sochinlar ko'p yillik malumotlar bo'yicha jami 251 mm ni tashkil etadi.

Yilning eng sovuq davri yanvarda havo harorati +0.6 C gacha tushadi, eng issiq davr iyulda bu ko'rsatgich o'rtacha +29.9 C gacha ko'tariladi. Natejada o'suv davrida bo'g'lanishlar miqdori 1300 mm gacha etadi va nam taqchilligi 1240 mm ni tashkil etadi. Mintaqada issiq kunlar miqdori 213 kunni tashkil etadi. Shu issiq

kunlar ichida +10 C dan yuqori bo'lgan samarali haroratlar yig'indisi 2804 C gacha yitadi.

Tahlildan ko'rinadiki, xo'jalik xududining iqlimi o'ta quruq, nam taqchilligi juda katt, shamolli kunlar tez-tez takrorlanib turadi. Bunday sharoitda dehqonchilik yuritishda sug'orish suvining ahamiyati beqiyosdir. Shu bois sug'orish suvidan tejab tergap foydalanish yullarini toppish bugungi kunning dolzarb muommosidir.

Mintaqada och tusli bo'z, taqir va taqir simon, sur tusli qung'ir va qumli hamda qumloq tuproqlar tarqalgan. Maskur tuproqlarning unumdorligini oshirish sug'orish rejimiga uzviy bog'liqdir.

Taxlildan ko'rinadiki, xo'jalik xududining iqlimi o'ta quruq, nam taqchilligi juda katta, shamolli kunlar tez-tez takrorlanib turadi. Bunday sharoitda dehqonchilik yuritishda sug'orish suvining ahamiyati beqiyosdir. Shu bois sug'orish suvidan tejab-tergap foydalanish yullarini toppish bugungi kunning dolzarb muommosidir.

1.3 Xo'jalik xududining tuproq meliorativ sharoitlari.

Bitiruv malakaviy ishi bajarilgan xo'jalik qarshi chulining janubiy sharqiy qismida joylashgan bo'lib, o'simliklar qoplami 30-40 % bo'lib, o'simliklar dag'al poyali, tikanli tulqorin, shuvoq, burgan, yantoq, jinkak kabi cho'l sahro o'simliklaridan iborat.

Shunga mand holda bu joylarga taqirsimon va suv-tusli qo'ng'ir qumli qumloq tuproqlar taqalgan bo'lib ular kamunim agrofizikaviy xususiyatlari yomon shurlangan yoki shurlashga moyil tuproqlardir. Biz tajribada o'tgazgan tuproqlar taqirsimon tuproqlar bo'lib ular o'z xususiyatlarga ko'ra taxirlardan boshqa bir tibdagi tuproqlarga o'tuvchi tuproqlar hisoblanadi.

Taqirli tuproqlar qurigan allyuvial va prayuvial –allyuvial tekisliklarda jumladan daryo vodiylari xamda ditallarda keng tarqalgan.

1.3.1 Taqirsimon tuproqlarning morfologik tuzilishi.

Taqirli tuproqlarning yuzasida uncha mustaxkam bo'lmagan 2-6 sm keladigan va darzlarga bo'lingan qatqaloq qatlamlar bo'ladi. Undan pastdagi qatlam tamgacha simon och kulrang-buzg'ish yuki och qo'ng'ir tusli qatlam uncha yaxshi shakillanmagan.

Bu qatlam ostida 20-30 sm qalinlikda sturukturasiz biroz zichlangan qatlam uchraydi. Undan pastki qatlamning morfologik xususiyati ona jinslarining xususiyatlariga bog'liq xolda o'zgaradi. Taqirli tuproqlarga gipsli va karbanatli qatlamlar uncha aniq ifodalanmagan.

Taqirsimon tuproqlar taqirlarga nisbatan gumusga boy bo'lib, suv-fizik xossalarining ancha yaxshi va qulay bo'lganligi ham harakterlanadi. Boshqa xususiyatlari bo'yicha taqirlarga yaqin turadi. Bu tuproqlar cho'l zonasida ancha ko'proq o'zlashtirilgan

1.3.2 Taqirsimon tuproqlarning tarkibi va xossalari.

Taqirsimon tuproqlarning mexanik tarkibi xilma-xildir. Qumoq tarkibli ko'proq tarqalgan bo'lib, ularning soz, qumoq va qumli xillari ham uchrayidi. Qatqaloq ustida ko'proq qum to'planganligi harakterlidir.

Qatqaloq osti va sho'r tobli qatlami ancha og'ir mexanik tarkiblidir. Taqirsimon tuproqlarda taqirlarga nisbatan gumus ko'proq 0.5-1.0%. ammo allyuvial-o'tloq tuproqlardan xosil bo'lgan taqirli tuproqlardan gumus miqdori 1.2-1.5% va undan ham ko'proq bo'ladi.

Azot miqdori 0,04-0.06% fosfir 0.120-0,140 harakatchan fosfor tuproqning yuqori qatlamlarida ko'proqdir(40-43)mg/kg).Bu tuproqlarkaliga boy bo'ladi .(1,75-1,84).Karbanatlar tuproq tik pirofili bo'ylab tekis tarqalgan.

Taqirsimon tuproqlarda gumi,azot,fosfor,kaliy,va karbanat
angidrid miqdori, %

Qatlam sm	gumus	azot	Fosfor		Yapi kaliy	CO ₂
			jami	Harakatchan mg/kg		
Taqirli tuproqlar. Qarshi chuli. (B.V. Gorbunov)						
0-8	0.69	0.960	0.124	42,56	-	7,64
10-20	0.58	0,060	0.115	16,22	-	9,17
60-70	0.30	0.046	0.127	16,36	-	9,76
110-120	-	-	0.134	16,92	-	9,76
Sug’oriladigan taqirli tuproqlar Qarshi cho’li(A.Rasulov).						
0-25	0,61	0,048	0,140	-	1,84	8,16
25-49	0,48	0,040	0,110	-	1,84	8,38
49-72	0,42	0,45	0,045	-	1,91	9,21

1.3.3. Taqirli tuproqlarning meliorativ xolati.

Sho'rlanish darajasiga ko'ra taqirli tuproqlar quyidagi guruxlarga ajraladi:

1. sho'rlanmagan.
2. sho'rxoksimon.
3. shuqxokli.

Tuzlar tarkibiga ko'ra taqirli tuproqlar sulfatli yoki xlorli bo'lib, ko'pincha sulfatli-xloridlitipga kiradi. Odatda taqirli tuproqlarning ustki qatlamlari uncha shurlanmagan. Ona jinslarda tuz ko'proq to'plangan bo'ladi. Sizot suvlari yaxshi oqib ketmaydigan va yer ustidan normadan oshiqcha sug'orilganda bu tuproqlar kuchli shurlanish xususiyatiga egadir. Qatqaloqli qatlami kuchli ishqoriy reaksiyaga ega.

Taqirli tuproqlar orasida shurtobli xillari ham uchraydi. Shurlanmagan taqirli tuproqlarda singdirish sig'imi uncha katta emas (100 g tuproqda 7-9 mg/ekv). Shurtobli qatlamda ancha yuqori (15-16 mg/ekv) bo'ladi. Singdirilgan kationlar

tarkibida kalsiy ko'p. Shurtobsimon taqirli tuproqlarda singdirilgan natriy kationlarining umumiy yig'indisiga nisbatan 5-8% va qatqaloqli qatlama nisbatan natriy kamroq.

1.3.4. Taqirli tuproqlarning fizik xossalari.

Taqirli tuproqlarning fizik xossalari taqirga nisbatan ancha yaxshi. Shurtoblanmagan taqirli tuproqlarning qatqalog'I ham uncha mustaxkam emas va kam zichlangan. Uning hajmiy massasi 1,3-1,4 g/sm³, ni tashkil etadi. Tuproq ostgi jinslarning zichligi uni mexanik tarkibiga bog'liq va gol (soz)da o'rtacha 1,47 - 1,53 g/sm³ ni qumolarda 1,40-1,47 g/sm³, qumloq va qumlarda 1,38-1,40 g/sm³ ni tashkil etadi.

Taqirli tuproqlarning qatqalog'ida umumiy kovakligi 42-43 %, qatqaloq ostida 48-49 %. Sug'oriladigan taqirli tuproqlarda umumiy kovakligi yanada ko'proq.

Maksimal gidroskoplik tuproqning mexanik tarkibiga ko'ra 3-7 % orasida bo'ladi. Taqirli tuproqlarning suv o'tkazuvchanligi taqirlarga nisbatan ancha yuqori bo'ladi. Uzoq muddatli sug'orishlar natejasida gumus miqdori va chirindili qatlam qalinligi ortib boradi.

Har yili yerga solinadigan meniral va organik o'g'itlar sug'oriladigan taqirli tuproqlardagi azot va fosfor miqdorini ko'payishiga olib keladi.

1.3.4.1-jadval

Taqirli tuproqlarning fizik xossalari.

Tuproq va joining nomi	Qatlam sm	Zichligi g/sm ³	Qattiq faza zichligi	Umumiy kovaklik	Maks gidros kobligi
Taqirli tuproq Qarshi chuli (M.Umarov)	0-5	1,42	2,69	42-2	3-49
	5-12	1,38	2,70	48,9	4,98
	12-34	1,47	2,72	46,0	5,91
	34-85	1,38	2,74	42,9	7,41
Sug'oriladigan	0-15	1,35	2,72	50,4	4,81

Taqirli tuproq	15-37	1,38	2,73	49,5	6,43
Qarshi chuli	37-70	1,46	2,74	46,7	5,80
(M.Umarov)	70-110	1,41	2,72	53,3	3,97

1.3.5. Taqirli tuproqlardan qishloq xujaligida foydalanish

O'zlashtiriladigan taqir tuproqlarning unumdorligini oshirish uchun asosan quyidagi agromeliorativ tadbirlarni amalgam oshirish tavsiya etaladi:

1. Yerga organik o'g'itlar solish va turli o'tlar ekish bilan (sideratlar) tuproqlardagi organik moddalar miqdorini ko'patirish;
2. Azot va posforli o'g'itlardan keng foydalanish;
3. Taqirli tuproqlarning haydalma osti qatlamini oz-ozdan chuqurlashtirib boorish yo'li bilan yerga ishlov berish;
4. Shurlangan yerlarni yuvish va qish mavsumida yerga yaxob berish, kollektor- zovur tizimlarini tartibga solish;
5. Yerlarning meliorativ holatini yaxshilash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish zarur va h.k.

2.1. Mavzuni asoslash, uning maqsadi hamda vazifalari.

Paxta yakka xokimligi tufayli bir dalada surinkasiga 10-20 yillab paxta ekilaverishi oqibatida sug'orma yerlarning meliorativ holati yomanlashib ketdi. Bunga bundan tashqari sug'orma yerlarning notekisligi hamda jinlarni sug'orish me'yorlarining oshishi va texnikasining buzilishi ham sabab bo'ldi.

Bu holatlarning barchasi birgalikda ko'pgina salbiy oqibatlarni yuzaga keltirdi. Xususan, zax suvlar ko'tarildi, yerlarb ikkilamchi shurlandi, dalalarni begona o't bosti, qishloq xo'jalik ekinlarining kasalliklari hamda zarar kunandalari ko'paydi. Ularning yangi-yangi turlari paydo bo'ldi. Bu salbiy xolatlarning barchasi birgalikda hosildorligining kamayishiga olib keldi. Jumladan xuddi shunday holatlar bizning fermer xo'jaligimizda ham vujudga keldi.

Sug'orma dehqonchilikda yerlarning tekislanish darajasi sug'orish suvdan tejab-tergab fodalanishda muhim o'rinni egallaydi.

Yerlar notekis bo'lganda bir joy ko'llab, bir joyi es cho'llab suv ichadi. Oqibatda ko'llangan joyda ham, cho'llangan joyda ham g'o'za yomon o'sadi va uning hosildorligi pasayadi. Yana bir salbiy oqibat shundan iboratki, notekis yerlarda sug'orish natejasida dog'simon shurlanish yuzaga keladi. Shu bilan birga notekis yerlarni sug'orishda suv sarfi oshib ketadi. Shu bois notekis dalalarda g'o'zani sug'orishni tug'ri tashkil qilish muhim axamyatga ega.

Mening bitiruv makaviy ishimng maqsadi-tekis va notekis yerlarda sug'orishni tashkil etish tadbirlarining sug'orish suvining samarasiga va g'o'zaning o'sishi, rivojlanishi va xosildorligiga ta'sirini o'rganidan iboratdir.

Makaviy ishimng vazifalari quydagilardan iborat.

1.Shartliy xo'jalik yerlaring meliorativ sharoitlarini ya'ni zax suvlar chuqurligi, sho'rlanish darajasi, sug'orma yerlarning tekislanganlik holatlarini o'rganish;

2.Xo'jalikda g'o'zani sug'orish rejimi texnikasi va texnologiyasini o'rganish;

3.Tekis va notekis yerlarda g'o'zani sug'orishni tashkil etishni o'rganish;

4.G'o'zani sug'orish rejimi, texnikasi va sug'orishni tashkil etish bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil etish;

5.Tekis va notekis yerlarda olimlar tomonidan o'tkazilgan tatqiyqot ishlari natijalarini tahlil qilish;

6.Tekis va notekis yerlarda sug'orishni tashkil qilishning agroiqtisodiy samaradorligini aniqlash;

7.G'uzani sug'orishni tashkil etishda mehnat va atrof-muhit muhofazasini o'rganish;

8.Bajarilgan ishlar natijalari bo'yicha xulosalar chiqarish va ishlab chiqarishga takliflar berish.

2.2. Mavzu bo'yicha ilmiy adbiyotlar taxlili.

Ko'p yillik ilmiy-tadqiyqot ishlarining natijalariga ko'ra sug'oriladigan dehqonchilikda yerlarning unumdorligi 3-5 barobar yuqori. Bunda hosil miqdori

ortadi, uning sifati yaxshilanadi. Shu bilan birga barcha agrotexnik tadbirlarning samarasi oshadi.

Ammo sug'orish natijasida zararliy oqibatlariga ham duch kelinadi. Xususan, tuproq zichlanadi, uning agrofizik xususiyatlari yomonlashadi, strukturasi buziladi, dalalarni begona o'tlar bosadi, dalada yangi hashoratlar, kasalliklar paydo bo'ladi, yer osti suvlari satxi ko'tariladi va nihoyat ikkilamchi sho'rlanish yuzaga keladi. Shu tariqa yerlarning unumdorligi pasayadi. V. M. Legostayev (1955) ko'p yillik ilmiy tatqiqot ishlarini umumlashtirib quydagi xulosalarga keladi.

1. Yerlarning meliorativ holatining buzilishiga ekinlarni sug'orish rejimi, bunda sug'ori normalari bosh ro'l o'ynaydi. Sug'orish normalarining ortishi bilan yer osti suvlarining ko'tarilishi kuchayadi va uzoq davr davomida ko'tarilgan holatga turadi.

2. Yer osti suvlarining ko'tarilishiga tuproqning namligi katta rol uynaydi. Tuproqning sug'orish namligi ortishi va sug'orish oldi namligi ortishi bilan er osti suvlarining sathi ko'tarila boshlaydi.

3. Yerlarning meliorativ holati yer osti suvlarining chuqurligiga bog'liq. Yer osti suvlari yer betiga qancha yaqin joylashsa, sug'orishda ular shunchalik ko'p ko'tariladi.

V.M. Legostaevning bunday qimmatli ilmiy fikrlarga amalqilgan ko'pgina tadqiqotchi olimlar g'o'zaning sug'orish rejimini optimallashtirish ustiga ilmiy ishlar olib borishdi.

S.N. Rijov (1948) uzoq yillar davomida Farg'ona sharoitida olib brogan ilmiy- tatqiqot ishlarining natijalariga asoslangan holda vodiyning tipik bo'z tuproqlari sharoitida g'o'zani sug'orishda tuproqning sug'orish oldi namligining optimal miqdorini ishlab chiqdi,

Farg'ona vodiysi sharoitida tuproqning sug'orish oldi namligini uning kichik dala nam sig'imiga nisbatan g'o'za gullashigacha 70 %, gullash-hosil tuplash davrida 70 % va ko'saklar ochilishi fazasida 60 % da ushlab turish optimal

ekanligini isbotladi. Bu qatlamli ilmiy materiallar olimlarimizning keyingi yillarda olib borgan ilmiy- tatqiqot ishlarida standart fazasini o'tab kelmoqda.

Qaysi tatqiqotchi sug'orish bo'yicha ilmiy ishlar olib borsa S. N. Rijovning tavsiya etgan shu rejimini qiyoslovchi standart sifatiga tajriba sxemalariga kiritadilar.

Mednis P. M (1949-1956) o'zoq yillar moboynda O'zbekistonning barcha ma'muriy viloyatlarida ko'p seriyali ilmiy- tatqiqot ishlari olib borib ularning natejalariga tayanib shunday xulosalarga keladi.

1. G'o'zaning suv rejimi uning turiga, nav xususiyatlariga, tuproq-iqlim sharoitlariga, yerlarning shurlanish darajasiga, yer osti suvlarning normalariga, ekin sxemasi, ko'chat qalinligiga, agrotexnika talablarini to'g'ri bajarilishiga, texnologiyaning intensivligiga va shu kabi faktorlarga to'g'ridan to'g'ri bog'liqdir.

2. Tuproqning sug'orish oldi namligining optimal miqdori, g'o'zaning suv rejimi(sug'orish muddatlari soni va normalari) va suv iste'mol (g'o'zaning umumiy suv sarfi) yuqorida ko'rsatilgan har bir factor uchun alohida ishlab chiqilishi va amaliyotga tavsiya etilishi zarur.

Geldiev S.A. (1965) o'rta pishar 108-F va 153-F navlari uchun tuproning sug'orish oldi namligining 70-70-60 % da tutun turish yaxshi samara berishini aniqladi. Tazpishar S-4722 va S-8238 navlari uchun esa tuproq nomi yuqoriroq darajada 75-75-60 % da tutib turish uchun zarur ekanligini isbotladi.

Bespolov N.F (1959-1963) "Pazta orol" savxozi sharoitida olib borilgan ilmiy ishlarida aniqlanishcha sho'ri yuvilgan erlarni yomg'irlatib sug'orishda (dala nam sig'imiga nisbatan) bo'lishligini isbotladi.

Gusinov G.M. (1965) engil mexanik tarkibli tipik bo'z tuproqlar hamda kuchsiz va o'rta pishar sho'rlangan o'tloq va o'tloq-bo'z tuproqlar uchun tuproqning sug'orish oldi namligini dala nam sig'imiga nisbatan 75-75-65 % da, og'ir tuproqlarda esa 70-75-65 % da hamda har xil qatlamli qovushmadan iborat bo'z tuproqlarda 65-70-55 % da tutib turish optimal hisoblanadi.

Donilov A.S. (1963) Vaxshi vohasi sharoitida ingichka tolali g'o'zani sug'orishda ingichka tolali g'o'zani sug'orishda tuproqning sug'orish oldi namligini 70 % va 70-45 % da tutib turish maqsadga muvofiq deb ko'rsatadi.

Mednis M. P, Shaxobov S.Sh. va boshqalar (1975) qarshi chulining taqirsimon tuproqlari sharoitida ingichka tolali g'o'zaning suv rejimini ishlab chiqishda tuproqning namligi yer osti suvlari 1-2 m chuqirlikda dalalarda 70-70-65% da shurlangan yerlarda hamda sizot suvlari 2-3 va 3-4 chuqirlikda turgan maydonlarda esa 70-75-65 % da tutib turilganda g'o'za yaxshi o'sadi, rivojlanadi, xosili ko'payadi va erlarning meliorativ xolati yaxshi saqlanadi.

Yuqorida takidlaganidek g'o'zaning suv rejimi va suv istemoli juda ko'p faktorlarga, shulardan bir ko'chat qalinligidir. O'simliklar fiziologiyasidan shu narsa ma'lumki, malum maydonda birligida o'simlik soni qanchalik ko'p bo'lsa yani ular qanchalik zich bo'lsa va barglari ko'p bo'lsa suv sarfi shunchalik katta bo'ladi.

Gorenberg Ya. X. (1960) Samarqand viloyatining tipik bo'z tuproqlari sharoitida ko'chat qalinligi gektariga 80 va 120 ming tup bo'lganda tuproqning sug'orish oldi namligini 65-70 % ga 160 tup va undan ortiq bo'lganda esa 70-75 % ga tutib turish samarali ekanligini aniqladi.

M.P. Mednisning (1973) takidlashicha tup sonining ortishi bilan har bir o'simlikka tug'ri keladigan yorug'lik, ozuqa moddalari miqdori kamayadi, oqibatda o'simlikning o'sishi susayadi, barg maydonlari ozayadi, fotosintez intisivligi pasayadi, tuproqning namligi kamayadi. O'simliklar bir-biriga soya berishi natejasida meva elimentlarining to'kilishi kuchayadi. Lekin tub sonini ma'lum bir chegaragacha oshirish barglar yuzasiga tushadigan yurug'likdan foydalanishi darajasi oprtadi, o'simlikning quruq biologic massasi ko'payadi va paxta xosili oshadi.

2.3. Tekislash darajasi har xil bo'gan dalalarda g'o'zani sug'orish rejimining o'simlikning o'sishi, rivojlanishi va hosildorligiga ta'sirini o'rganinsh bo'yicha o'tkazilgan tajriba natejalarining taxlili.

Yuqorida bayon etilgan adabiyotlar taxlilidan shu narsa ma'lum bo'diki, g'o'zani sug'orish rejimi yerlarning meliorativ xolatiga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi factor ekan. Sug'orish normalarini ortishi bilan yer osti suvlari satxi ko'tarilar ekan.

V.M. Legostaevning (1959) fikricha yer osti suvlarining ko'tarilishi sug'orishning boshlanishi bilan boshlanadi. Bunda sug'orish uchun berilgan suv yer osti suviga qo'shilmasa ham sizot suvlari ko'tariladi. Sababi, sug'orish davrida o'simlikning suvni tanspiratsiyaga sarflashi va yer chetidan suvning atmosferaga bo'g'lanishi yer osti suvlaridan emas, balki sug'orish natejasiga berilgan suv xisobidan sodir bo'lar ekan. Dalada sug'orish davom etayotgan davrda yer osti suvlarining ko'tarilishi bu suvlarning tarspiratsiya va parlanishga sarfining kamayishi va boshqa dalalarda sizib o'tishib hisobiga sizot suvlarining satxi ko'tarilar ekan.

Ma'lumki, ho'jaliklarda sug'orish me'yorlari tavsiya etilgan optimal miqdorlarda keskin farqlanadi. Masalan, domlamiz S.Shaxobov ma'lumotlariga ko'ra ho'jalikda mavjud bo'lgan sug'orish rejimi bo'yicha g'ozani sug'orish meyorlari mavsumda $1100 \text{ m}^3/\text{ga}$ dan $3500 \text{ m}^3/\text{ga}$ gacha miqdorni tashlik etar ekan.

Ko'pgina joylarda sug'orish meyerlarining keskin oshib ketishida dalalarning tekislanish darajasi ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Men o'zimning bitiruv malakaviy ishimda domlamiz S.Shaxobovning raxbarligida 1997 yilda qarshi tumanidagi A.Ikromov nomli J.Sh. xo'jaligi sharoitida o'tkazilgan tajriba ma'lumotlarni tahlil qildim.

Tajriba o'tkazilgan xo'jalikning tuproq sharoitlari qiydagilar bilan xarakterlanadi:tuprog'i-och tusli bo'z, mexanik tarkibi engil, o'rta, og'ir qumoglardanhatto qumli va qumoglardan tashkil topgan.

Meliorativ holatiga ko'ra dalalar shurlangan, yer osti suvlari aksariyat yerlarda yuza joylashgan (1,5-2,5 metr gach) drenajlar kam o'tkazilgan, mavjudlari ham yaxshi ishlamaydi. Sug'oriladigan yerlarning qiyaligi kichik (0,001-0,003), lekin ko'pchilik kartalarning ichida mikro notekisliklar ko'p. boshqacha qilib aytganda, kartalarning ko'pchiligi capital va joriy tekislashlardan o'tkazilmagan.

Buning natejasida sug'orish va suv ko'p sarflanadi, sug'orish bir sutkalab davom etadi, suvchilarning ish unumi past bo'ladi. Suvdan foydalanish koefsinti esa pasayib ketadi.

Ana shunday sharoitda xo'jalikda qo'llanilmagan sug'orish rejimining erlarning meliorativ holatiga, xususan er osti suvlarining dinamik harakatiga va paxta hosiliga ta'sirini o'rganish maqsadida kuzatuv ishlari olib borilgan.

4.1. Ilmiy kuzatuv ishlarining uslubi va bajarish sharoitlari.

Kuzatuvlar №4 bo'limining №3 brigadasi paxta dalalarga olib borilgan. Ko'zatuvi 2 ta dalada o'tkazilgan. Birinchi dala-relifi tekis, suv egatlar bo'ylab bir tekis oqadi.

Dalaning maydoni 8 gektar.

Ikkinchi dala-notekis, kartaning ichi past-baland mikrorelefdan iborat, yer maydon 12 gektar iborat. Ikkala dalaga ham g'o'zaning "buxoro-6" navi ekilgan. Hamma uchatkada bir hil agrotexnika qo'llanilgan. Ikkala dalada ham 4 martadan sug'orilgan. Lakin sug'orish normalari yerlarning tekislanganligiga ko'ra harhil bo'lgan.

Yer osti suvlarining chuqurligi, dalalarga beriladigan suv normalari xo'jalikning gidrotexniki bilan birga o'lchangan, ko'pgina ma'lumotlar gidrotexnikdan olingan. Yer osti suvlarining chuqurligini kuzatish uchun kuzatuv qudug'idan foydalanilgan.

4.2. Tajriba dalasida bajarilgan ishlar.

Tajriba dalalarida quyidagi kuzatuv ishlari olib borilgan;

1. Tajriba dalasining tarixi o'rganilgan ;
2. Tajriba dalasining meliorativ xolati o'rganilgan ya'ni tuproqning sho'rlanish darajasi vayer osti suvining chuqurligi;
3. Tajriba dalalarni sug'orishda suv normalari nazorat qilingan va hisobga olingan;
4. Tajriba dalalarida qo'llanilgan agrotexnik tadbirlar hisobga olingan;

5. G'o'zaning tub soni aniqlangan (vegitatsiyaning boshida va oxirida);
6. Har bird ala bo'yicha paxta xosili hisobga olingan;
7. 1sr paxtaga sarf bo'lgan suv miqdori hisoblangan;
8. Tekislanish darajasi har xil bo'lgan g'o'zaning sug'orish rejimining iqtisodiy samaradorligi hisoblab chiqilgan;

4.3 Tajribada dalasida qo'lanilgan agrotexnika tadbirlarini hisobga olish.

Tajribada dalarida agrotexnika ishlari 1997yilning kuzidan boshlangan. Bunda, dalalar dastlab g'o'zapoyadan tozalangan. Keyin fosforli va kaliyli o'g'itlar sepilgan, sof holda hisoblanganda gektariga 120 kg dan fosfor va 50 kg kaliy – RTO-4.2 markali o'g'it sochgich mashinasi yordamida berilgan. Shundan so'ng, yerlar T-4A traktori bilan 30-35 sm chuqirlikda haydaladi.

Erta bahorda mart oyining boshida dalalarda 60 sm kenglikda pushta olingan, keyin pushta egatlari bo'yicha zaxira suvi berilgan, gektariga 1300-1500 m³ dan. So'ngra yer yetilishi bilan "zig-zig" baronalar bilan baronalangan.

Ekishga 4-5 kun qolganda tuproqqa ekish oldi ishlovi berilgan. Yerlarni zapas so'g'orish naijasida tuproq biroz zichlashgan, bigona o'tlar bosib ketgan. Shuning uchun dalalar 12-14 sm chuqirlikka chizillanib keyin "zig-zig" baronasi bilan ikki marta baronalangan, shundan so'ng izidan mola bosilib ekishga tayyor qilinadi.

Ekish 8 gektarliy uchaskada 16 aprelda 12 gektarli dalada esa 18 aprelda o'tkazilgan. Dalaga "Buxoro 6" navi chigiti ekilgan, gektariga 50-60 kg urug' sarflangan. Ekish STX-4 siyalkasi bilan 60sm kenglikga va chuqurlikka ekilgan. Chigit ekilgach kuchliiy yomg'irdan so'ng yer betiga qalin qatqaloq paydo bo'lgan, unga uni yumshatish uchun yengil "zeg-zag" boronasi bilan dalalar diagonaliga boronalandi. Chigit 8-10 ichida qiyg'os unib chiqdi.

G'o'za qator oralariga kompleks ishlov berish. Chigit bir tekis unib chiqib egatlar bilingach, qator oralariga birinchi kompleks ishlov berilgan. KRX-4 markali cultivator bilan agrigatlangan MTZ-50X traktori yordamida ishlov berilgan. Birinchi ishlovda ekish chizig'i yonidagi qatqaloqni yumshatish uchun

kultivatorga rotaukon yuldzichalar urnatilgan, ularni yerga 2-3 sm ga botadigan qilib o'rnatilgan. Begona o'tlarni qirqish uchun har bir qator ichiga ikkitadan biritma 6-8 sm chuqurlikka o'rnatilgan uning orasidan harbi tomonnga ikkitadan 4 ta yumshatgich organlari 6-8 va 8-10 sm chuqurlikka o'rnatilgan. Egatning o'rtasiga esa panja 12-14sm chuqurlikka o'rnatilgan. Kultivatsiya tuproq yaxshi yetilgan davrida o'tkazilgan, uning sifati yani tuproqning maydalanishi agrotexnika tadbirlariga va uni talablariga darajasiga bo'lishi taminlangan. Birinchi kultivatsiyada himoya zonasi 10-12sm qilib qoldirilgan.

Birinchi kultivatsiyadan keyin yagonalash o'tkazilgan. Bunda bir yula egatning xato joylariga evitilgan chigit ekilgan, tuproq tagida qolgan nihollar ochilgan va xar bir 14-16 sm ga 1 tadan sog'lom ko'chat qoldirib yagona qilingan. Shu hisobdan gektariga 100-115 ming tub o'simlik qoldirilgan. Bunday qalinlik "Buxoro-6" navi uchun normal hisoblanadi. Chunki "Buxoro-6" navining shoxalanishi 3-4 kenja tibda kiradi, shuning uchun bu navga kengroq ozuqa maydoni kerak bo'ladi.

Keyingi kultivatsiyalarda ishchi organlar yana 2-4 sm ga chuqurlashtirib o'tkqzilgan. Birinchi sug'orishgacha dalalar 2martaga kultivatsiya qilingan, sungra har bir sug'orishdan keyin kultivatsi qilingan.

Iyun-iyun oylarida suvdan keyin ikki martadan kultivatsiya qilingan. Bunda birinchi kultivatsiya sayozroq keyingisi esa chuqurroq qilib o'tkaziladi. Chunki bizning Qarshi chuli sharoitida katta issiqlikda tuproq namini parlanishidan saqlash uchun ikki maratadanqator oralariga ishlov berish zarur bo'ladi.

Jami bo'lib vegitatsiya davrida 8 marta kultivatsiya qilingan va 3 marta ketmon chopig'i o'tkazilgan, ikki marta xashorotlarga qarshi ximikatlar OBX-28 mashenasi bilan sepilgan.

G'o'zani oziqlantirish.

Xo'jalikda o'g'it yetishmasligi tufayli g'o'za kam normalarda oziqlantirilgan. O'g'itlarning yillik normasi azot bo'yicha 180 kg, fosfor - 120kg, kaliy - 50 kg ni tashkil etgan. Kuzgi shudgor ostiga 120 kg fosfor, 50 kg kaliy, solingan. Ekish

bilan o'g'it berilmagan, aslida esa berilishi kerak edi. Azotning 70 kg birinchi, 50 kg mi ikkinchi sug'orish oldidan berilgan.

Fosforning qolgan qismi (60 kg) g'o'za yoppasiga gullagan davriga berilgan. Fosforli o'g'itlardan oddiy superfosfat bilan ammofos, azotli o'g'itlardan ammiak seletrasi karbomit kaliylaridan kaliy xlor o'g'itlari xo'jalikda mavjut bo'lgan. Shuningdek xo'jalikda organik o'g'itlar xam yetishmaydi.

G'o'zani sug'orish.

Birinchi sug'orishda g'o'za qo'sh egatlab sug'orilgan. Dalaning qiyaligi kichik tuproqning suv o'tkazuvchanligi uchun egatkar qisqa (100-120 m) qilib olingan egatlarga quyilgan suv oqilona sarfi sekundiga 0,8-1,0 l gacha qilib belgilangan. Vegitatsiya davrida ikkala dala ham 4 martadan sug'orildi va sug'orilgan

Birinchi dala tekis bo'lganligi sababli suv sarfi norma darajasida, sug'orishning davomiyligi qisqa-qisqa bo'lgan.

Ikkinchi dala past-balanlikdan iborat bo'lganligi uchun bir joy qo'llab, bir joy chullab suv ichgan. Oqibatda esa sug'orish normalari ortib ketgan.

Ikkala tajribada dalalardagi sug'orish normalari, sug'orish muddatlari va sxemasi xaqidagi ma'lumotlar 4.4.2.1 jadvalda berilgan.

Tjriba dalalarida har bir sug'orish qator oralarida kompleks ishlov berish va oziqlantirishlar bilan uzviy bog'lab olib borilgan.

G'o'zani chekanka qilish

Chekanka-g'o'zani ortiqcha o'sishdan to'tashi va uni hosilga o'tirishini tezlatish maqsadida o'tkaziladi. Tajriba dalasida chekanka g'o'zada 14-16 ta hosil shoxlari paydo bo'lganda o'tkazilgan. Birinchi marta bosh poyaning o'suv ko'rtaklarini chipish ChVX-4 mashensi yordamida o'tkazilgan. Ikkinchi marta yon o'suv shoxlarini chekankasi qo'lda o'tkazilgan.

G'o'zani dafolyasiya qilish.

Paxtani mashenalar yordamida terish maqsadida o'rta tolali g'o'zada tupda 3-4 tadan ko'saklar ochilgan paytda difolyatsiya qilingan. Bunda fropp alfa defolyantiddan gertariga 200-250 g 50 % li kukunsimon preparat 400-600 l suvda eritilib OVX-28 markali er oparati yordamida sepilgan.

Defolyasiya qilingan 8-10 kun o'tgach paxta terimiga kiritilgan.

Paxta xosilini yig'ib olish.

Paxta xosili mashenalar yordamida terilgan. Shuning uchun dalalar avval mashina terimiga tayyorlangan.

Dastavval dalalar ichidagi o'q va tik ariqlar KZO'-0,3 markali tekislagich mashenalar bilan tekislangan. Sungra dalaning boshi va oxirida terim mashenalarining qaytish maydonchalari tayyorlangan.

Birinchi mashena terimi 50-60 % paxta ochilganda ikki qatorli XVN-1,2A markali paxta terish mashenasi bilan terilgan. Undan ketin yerga tukilgan paxta qo'lda terilgan. Sungra 2-terim utkazilgan. Oxirida qolgan ko'raklar SKO-2,4 markali mshenalar yordamida terib olingan. Ko'raklar UPX-1,5 markali ko'rak chuvish mashenasidan o'tkazilib paxtasi ajratilgan.

Tajriba dalasidan yig'ib olingan paxtaning gektar xisobidagi ma'lumoti 4.4.4.1-jadvalda keltirilgan.

4.4. Tajriba natejalari

4.4.1. G'o'zaning tup sonini aniqlash.

Tajriba dalalarida ko'chat qalinligi ikki marta aniqlangan. Dast avval yagona qilingandan keyin va vegetatsiyaning oxirida, birinchi terimdan oldin. Vegetatsiyaning boshida xar pog'ona metrda 6-7 tadan o'simlik qoldirildi. Bu bir gektar maydonda 102-109 ming tupni tashkil etadi.

Vagitatsiyaning oxirida ya'ni birinchi terim oldidan yana ko'chat qalinligi hisoblangan. Bunda xarbir dalaning 3 ta tipik joyda sanoqlar o'tkazilgan. Ekish

agregatining bir qamrov kengligidagi 4 qator bo'yicha 16,6 km da hisoblari olib borilgan.

4.4.1.1. jadval.

G'o'zaning tup soni ga/ming dona

Hisoblash muddatlari	Tekis dala	Nokis dala
Yagonalashdan keyin	109	107
Birinchi terim oldidan	102	95
Ko'chat soni kamayishi	7	12

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, vegetatsiyani boshida tub sonining qalinligi birinchi dalada biroz ko'proq -109 ming, notekis dalada esa 2 ming ga kam.

Ammo vegetatsiyaning oxiriga kelib tub soni bir oz kamaydi. Qator oralariga ishlov berishda ko'pgina ko'chatkar qirilib ketadi, dalada suv ko'llashi natejasida ayniqsa ikkinchi notekis dalada, g'o'za nihollari qurib qoladi. Natejada ko'chat soni gektariga 12 ming donagacha kamayishi kuzatilgan.

4.4.2. Sug'o'rishda suvni hisobga olish.

Tajriba dalalarida g'o'zani sug'orishga sarf bo'lgan suv miqdori xo'jalikning gedro texnigi bilan (uncha aniq bo'lmasada) xisobga olingan. Sug'orishning boshlanishi va tamom bo'lishi kuzatilgan, kunlar yozib borilgan. Ikkala dalada ham 4 martadan sug'orilgan. Sug'orishning boshlanishi sug'orishning davomlilikigi va normalar miqdori haqidagi ma'lumotlar 4.4.2.1- jadvalda keltirilgan.

4.4.2.1-jadval

Sug'orish muddatlari va normalari.(m³/ga) .

Ko'rsatgichlar	Sug'orish normalari				
	1	2	3	4	
1. tekis dala					
Sug'orish muddatlari					1-2-1
Sug'orish davomiyligi	1	2	3	2	1-3
Sug'orish normalari	900	1100	1400	1300	4700

2. Noteks dala					
Sug'orish muddatlari					1-2-1
Sug'orish davomiyligi	2	3	5	3	2-5
Sug'orish normalari	1200	1800	1500	1500	7000

Jadvaldan ko'rinadiki, sug'orish normalari dalaning tekislanganlik darajasiga bog'liq ekan. Tekis dalada sug'orishning davomligi 1-3 sutkadan iborat bo'lib, sug'orish normalari optimalga ancha yaqin-900 dan 1400 m³/gacha miqdorni tashkil etadi.

Ikkinchi dalada yer notekis bo'lganligi sababli sug'orishlar cho'zilib ketadi. Birinchi sug'orish 2 sutka, ikkinchisi 3, uchunchisi 5 va to'rtinchi so'g'orish 3 sutka davom etadi. Chunki notekis dalada suv bir joyda ko'llagan, boshqa bir joyda esa suv chiqishi qiyin bolgan, chunki avval past joylarga suv chiqqan. Oqibatda sug'orishda suv normasi ortib ketgan. So'g'orishlar bo'yicha normalar gektariga 1200 m³-dan 2500 m³-gacha yetgan. Mavsumiy sug'orish normasi 7000 m³ ni tashkil etgan boldi.

4.4.3. Tajriba dalalarini yer osti suvlarining chuqurligini xisobga olsh.

Tajribaning ikkala dalasida ham sug'orishdan oldin sizot suvlari bir xil 2,5 m gacha chuqurlikda joylashgan edi. Sug'orishdan keyin birinchi dalada sizot suvlari satxi juda kam (0,2-0,3 m) ko'tarildi.

Ikkinchi dalada esa sizot suvlari satxi sizilarli darajada ko'tarilishi ko'zatilgan. O'suv davrida sizot suvlari satxi 60-70 sm gacha ko'tarilgan.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishdan ma'lum bo'ldiki, sizot suvlarining ko'tarilishi, agar menirallashgan bo'lsa, ikkilamchi shurlanishni keltirib chiqaradi. Bizning fermer xo'jaligimizda ham sug'orma yerlar shurlangan. Hulusa shuki tuproqning shurlanishi menirallashgan sizot suvlarini shu tariqa ko'tarilishi natejasida kelib chiqar ekan.

4.4.4. Tekis va notekis dalalarda g'o'zani sug'orish rejimining o'simlikning o'sishi, rivojlanishi va hosildorligiga ta'siri.

Sug'oriladigan dalalar relefi g'o'zani sug'orish rejimiga katta tasir ko'rsatadi.

Norekis dalada g'ozaga goho qo'llab goho cho'llab ichadi. Natejada bir tomondan suv sarfi oshadi, ikkinchidan dalada dog'simon shurlanish paydo bo'ladi, uchunchidan o'simlikning o'sishi rivojlanishi keskin (pasayadi) susayadi, hosildorligi esa kamayadi.

Tajriba dalalarida olib borilgan biometrik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ikkala dalada ham 4 martadan sug'orish o'tkazilishiga qaramasdan mavsumiy sug'orish meyorlari birinchi dalada gektariga 4700 m³ taskil etgan bo'lsa, ikkinchi dalada bu ko'rsatgich 2300 m³ ortiq bo'lgan.

Ana shunday sharoitda o'sgan go'zaning bo'yi 1 avgustdagi holatiga ko'ra tekis dalada 76,8 sm ni notekis dalada esa 62,3 sm ni tashkil etgan. G'o'zaga to'langan ko'sak soni 1 sentabrga kelib tekis dalada 8,4 notekis dalada esa 6.1 donani tashkil etgan yoki boshqacha aytganda, ko'saklar soni notekis dalada 2,3 dona kam bolgan.

Notekis dalada g'o'zaning o'sishi va rivojlanishining susayishi paxta xosilining kamayishiga ham sabab bo'lgan.

Agar tekis dalaga paxtadan gektar boshiga 31,5 st dan hosil olingan bo'lsa, notekis dalada bu ko'rsatgich 5,2 st ga kamaygan. (4.4.4.2-jadval)

Damak, tajriba natejalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, dalalarning tekislanish darajasi g'o'zani sug'orishda suv sariga va paxta hosiliga salmoqli ta'sir ko'rsatar ekan. Notekis dalada suv sarfi oshadi, tani sug'orishning samarasi pasayadi, paxta xosili esa kamayadi.

4.4.5. Tekis va notekis dalalarda g'o'zaning suv istimol ko'fsintini hisoblash.

Meliorativ xolari ikki xil (tekis va notekis) bo'lgan dalalarda g'o'zaning suv iste'mol ko'fsintini hisoblash uchun quydagi parametrlar hisobga olingan:

1. Sug'orish soni;

2. Sug'orish muddatlari;
3. Sug'orishning davomiyligi, sutka xisobida;
4. Sug'orish me'yorlari;
5. Mavsumiy sug'orish;
6. Sizot suvlarining chuqurligi va ularning usuv davrida tebranishi;
7. Paxta hosili, gektaridan sentner hisobida;

Hosob-kitoblar bo'yicha ma'lumotlar 4.4.4.2- jadvalga keltirilgan.

Jadval malumotlaridan ko'rinadiki, g'o'zaning suv istemol koefsinti birinchi tekis dalada $149,2 \text{ m}^3/\text{st}$ ni tashkil etgan bo'lsa, ikkinchi notekis dalada bu ko'rsatgich ancha katta $-266,2 \text{ m}^3/\text{st}$ ga etganligi aniqlangan. Tekislanish darajasi har xil bo'lgan dalalarda sug'orish normalari va ularning yerlarning meliorativ holatiga ta'siri. (S. Shaxobov ma'lumotlari)

4.4.4.2.-jadval

T/r	Korsatgichlar	Tekis dala	Notekis dala
1	Dalalarning maydoni	4	12
2	Sug'orish soni	7.VI-28-VII	4
3	Sug'orishni boshlash va tugash muddatlari	1-3	2.VI-25.XIII
4	Sug'orishning davomiyligi	900-1400	2-5
5	Sug'orish normalari	4700	1200-2500
6	Mavsumiy sug'orish normasi m^3/ga	2,5 0,2-0,3	7000
7	Sizot suvlarini vegetatsiyaning boshida chuqur	0,2-0,3	2,5
8	Sizot suvlsrining ko'tarilishi, m	31,5	0,6-0,7
9	Paxta hosili st/ga	31,5	26,3
10	Suv istimoli koeffisinti. m^3/ga	149,2	266,2

2.4. Tekis va notekis yerlarda g'o'zani sug'orishni ga tashkil etish va suvni samaradorligini aniqlash.

Sug'orma dexqonchilikda sug'orish suvidan tejab-tergab foydalanishda yerlarning nishablanishi va harbir karta ichining relefi muhim ahamiyat ega.

Yerlar optimal himoyalanihga ega bo'lib, relefi tekis bo'lsa sug'orishda suv sarfi kamayadi, dala bir tekis namlanadi, suvning oqovaga chiqib ketishi kamayadi, tuproqsimon dog'simon shurlanishga barham beriladi. Bularning barchasi birgalikda g'o'zaning yaxshi o'sib rivojlanishini hamda hosildorligini oshirishni taminlaydi. Shu bois sug'orishni tashkil etish va suvning samaradorligini oshirishda sug'orma yerlarning tekislanganlik darajasi juda katta ahamiyatga ega.

Sug'orishnin tashkil erish dast avval dalalarni tekislanishdan boshlanadi.

Yer tekislash ikki xil bo'ladi:

- 1.asosiy tekislash;
- 2.joriy tekislash.

Asosiy tekislash. Bu ish loyiha asosida olib boriladi. Bunda joriy tekislash bilan dalalarni sug'orishga yetarli darajada tayyorlashning iloji bo'lmagan holatlarda asosiy (kapital) tekislashlar o'tkaziladi. Asosiy tekislash bo'yicha tuzilgan loyiha quydagi qoidalarga amal qilishi shart:

1. Sug'oriladigan dalaning yuzasi qabul qilingan sug'orish texnikasiga va qishloq xo'jalik ishlarida mashenalardan to'la foydalanishga mos bo'lishi kerak;
2. Tekis ishlari qurilish ishlarining qabo'l qilingan usuli bilan bog'lab olib borilishi kerak;
3. Yer tekislash ishlarining hajmi mumkin qadar oz bo'lishi zarur, bunda yer tekislashga sarf bo'ladigan xarajatlarni kamaytirishgina emas, balki tuproqning ustgi unumdor qatlamini mumkin qadar ozroq qirqishga intilish kerak.
4. Asosiy tekislashda dalada ma'lum nishablik hosil qilinadi. Do'ng joylardan ko'proq tuproq olish va past joylarga ko'proq tuproq solish natejasida hosildorlik ancha sizilarli darajada kamayib ketadi.

Do'ngliklarni qo'rqmasdan yoki past joylarga ko'o miqdorda tuproq solmasdan tekislashning iloji bo'lmagan yerlarga organik va meniral o'g'itlar solinadi.

Joriy tekislash. Bunda sug'oriladigan dalaning topografik yuzasining xarakteri o'zgarmaydi. Joriy tekislashdi faqat do'ngliklar o'nqir-chunqirlar, keraksiz eski ariqlar kanallar, yollar tekislanadi.

Asosiy tekislashda skreperlar buldovzerlar va grederlar ishlatiladi. Joriy tekislashda esa MV-6,0 rusimli tekislovchi mola, VP-8 rusumli ekish oldidan dalalarni tekislovchi mashena, KZU-0,3 rusumli tekislagich, PA-3 rusumli tekislagich, P-4A rusumli keng qamrovli tekislagichlar va GN-4, GN-2,8 rusumli osma grayderlar ishlatiladi.

Dalaning sug'orishga tayyorlash.

Dalaning joriy tekislashdan o'tgach, paxta chigiti ekiladi va u qiyg'os unib chiqqandan sung dalani sug'orishga tayyorlash, ishlari boshlanadi.

Buning uchun dalada sug'orish tarmoqlari va elementlari hosil qilinadi.

Sug'orish tarmoqlari va elementlari quydagilardan tashkil topadi.

1. Sug'orish manbalari;
2. Bosh suv taqsimlagich;
3. Magistral kanal;
4. Taqsimlash kanali;
5. Muvaqqat ariq;
6. O'q ariq;
7. So'gorish egatlari;
8. Yig'ivchi ariq.

Yoqorida qayd etilganlardan sug'orish manbayi, bosh suv taqsimlagich, magistral kanal va taqsimlavchi kanal doimiy ravishda bo'ladi.

Muayyan dalaning sug'orish uchun asosan muvaqqat ariqlar, o'q ariqlar, sug'orish egatlari va yig'ivchi ariqlar tayyorlanadi.

Eng avval dalada muvaqqat ariqlar olinadi, ular bir mavsunga xizmat qiladi, kuzga kelib ular tekislanadi, kelgusi yili yana olinadi. Muvaqqat ariqlarning uzunligi 400-1200 m ular oralig'ining kengligi esa erning yon tomonlariga nishablanishga qarab 70-200 m bo'ladi. Muvaqqat ariqlar KBN-0,35 rusumli osma ariq qazgach egat ochgichlar bilan hamda KZU-0,3 rusumli ariq qazgichlar bilan olinadi.

Sungra sug'orish agatlari olinadi bu ish KRX-4, KRX-3,6 KRX-4, KXU-4 rusumli ko'ltivatorlarga o'rnatilgan.

Qator kengligi 90 sm bo'lgan maydonlarda egatning uzunligi 150-200 m bo'lib egatlar chuqurligi esa 18-20 sm bo'ladi. Qator kengligi 60 sm bo'lganda esa egatlar uzunligi 60-70 m dan 100-120 m gacha va egat chuqurligi 14-16 sm bo'ladi.

Bo'ndan keyin o'q ariqlar olinadi, ularning chuqurligi 20-25 sm kengligi 20 sm bo'ladi. Uchastkani relyifi va tuproqning suv o'tkazuvchanligiga qarab o'q ariqlar orasidagi masofa 100-150-200 m va undan kamroq bo'ladi. O'q ariqlar KBN-0,35, rusumli osma ariq qazgich va egat ochgichlar bilan olinadi. Eng oxirida KBN-0,35 bilan dalaning adog'iga yig'ivchi ariqlar olinadi. Shu tariqa dala sug'orishga tayyor qilanadi.

Sug'oriladigan dalalarning uzunasiga va ko'ndalangiga nishablanishiga qarab muvaqqat ariqlar, o'q ariqlar va sug'orish egatlari uzunasiga va ko'ndalangiga olingan tizimlar bo'yicha olinadi.

Hozirgi davrda ilg'or fermer xo'jaliklar g'o'zani sug'orishda uyg'unlashgan usuldan foydalanilmoqda

Bu usulning avzalliklari quydagilardan iborat

1. Suvchilarning ish unumi oshadi.
2. Suv isrofgarchiligi kamayadi.
3. Sug'orishning samaradoqligi ko'tariladi.

4. Sug'orishning g'o'za qator oralariga ishlov berish mushtarakligi yaxshilanadi.

Egatlarga suvtarash

Egatlarga suv tarashda PPA-165 rusumli ko'chb yuruvchi sug'orish mashinalari foydalaniladi.(4-rasm)

Sug'orishni egiluvchan va qattiq quvurlar yordamida yoki sifon naylar bilan o'tkazish juda katta qulayliklarga olib keladi.

Birinchidan Suvchilarning ish unumi 2,5-5,0 barobar oshadi.

Ikkinchidan sug'orish suvini maksimal darajada tejash imkonini yaratadi.

Uchinchidan dalaning barcha qismlari bir tekisda namlanadi.

Turtinchidan dalaga bir vaqtda suv ochiladi va sug'orish bir vaqtda tamomlanadi.

Beshinchidan suvdan dala tuprog'i bir vaqtda boshlanadi va h.k.

Egiluvchan quvirlardan (ochiq) oziqlanayotgan suv oqimining miqdori A.E Nerazinning tavsiyasiga belgilanadi.

Yaxshi tekslangan dalada egatlar uzunroq olinadi egatlarga quyiladigan suv oqimining miqdori oshiriladi. Yaxshi takislanmagan dalada esa bu ko'rsatgichlar sekin bo'ladi. Egatlar uzunligi va ularga quyiladigan suv oqimining miqdorlari dalaning nishabiga va tuproqning suv o'tkazuvchanligiga qarabo'zgaradi. Egatlar uzunligi va suv oqimining miqdori tuproqning davriy zichlanishiga ham bog'liq.

Amaliy qism

3.1. Tekislanish darajasi har hil bolgan dalalarda paxta yetishtirishni tashkil etish agroiqtisodiy samaradorligi.

Mening bitiruv-malakaviy ishim bajarilgan fermer xo'jalikda jami 40 g matdonda dexqonchilik qilinadi. Xo'jalik oxirgi 3 yil (2010-2012) bo'yicha paxtadan 28,6-31,4 st g'alladan esa 44,2-47,5 st dan hosil olingan va sof daromad miqdori 2010 yilda 20,3 mln sumni, 2011 yilda 12,9 va 2012 yilda 10,6 mln sumni tashkil etgan. Sof foydaning yildan yilga kamayib borishiga sabab, fermerning aytishicha, ishlab chiqarish xarajatlarining kattakigidir. Fermer yerlarining eskidan o'zlashtirilgan yerlar bo'lib unumdorligi yaxshi, biroq dalalar notekis. Bunday yerlarda dexqonchilik qilishda katta qiyinchilikkan duch kelinadi, bu ayniqsa

sug'orishda va qator oralariga kulturetorlar bilan ishlov berishda yaqqol namoyon bo'ladi. Notekis g'o'za ko'llab, goha chullab suv ichadi. Sug'orishdan keyin o'tkaziladigan kulturetsiya ham sifatsiz bo'ladi. Chunki bir dalaning o'zida bir necha past balandliklar mavjud. Dalaning pastqam joylarida suv ko'llaydi va bu joylar kech yetiladi, bu davrda teks joylarda tuproq qurib ketadi. Dalani bir vaqtda sifatli qilib kultivatsiya qilib bo'lmaydi. Bir joyda loy og'darilsa bir joydan kesak ko'chadi. Bunday sharoitda sug'orilgandan keyin ikki hatto uch martadan kulturetsiya qilishga majbur buladi. Birinchi marta sayoz (6-8 sm) , ikkinchida chuqurroq (10-12 sm), uchunchida esa yanada chuqurroq (14-16 sm) kulturetsiya qilinadi. Bularning barchasi birgalikda sarf-xarajarlarni oshirishga olib keladi.

Dalalarning tekislanish darajasi g'o'zaning o'sishi, rivojlanishi, ko'saklarning etilishi va ochilishiga ham katta tas'ir ko'psatadi. Tekis dalada g'o'za nisbatan me'yorida o'sadi va revojanadi. Notekis dalada tuproqning namligi bir xil bo'lmaydi, bir joy ser nam bo'lsa, bir joy quruq bo'ladi.

Bu holatlar bir dalada g'o'zaning notekis rivojlanishiga olib keladi. Bunda xosil elementlari ko'lab to'kiladi, umumiy xosil esa kamayadi. Shuning bilan bir qatorda notekis yerlarda tuproqning meleorativ holati bo'ziladi. Notekis dalada g'o'za ko'llab va chullab sug'orilishi natejasida sizot suvlari yuza yerlarda dalada dog'aimon shurlanishlar yuzaga keladi. Bularning barchasi birgalikda paxta xosilini kamayishiga, sifatini esa pasayishiga olib keladi.

Biz kuzatuv olib brogan ikkila daladagi quydagi agronomik va iqtisodiy ko'rsatgichlar ham aniqlanadi. (jadvalga qarang).

Qarshi tumanidagi "jaxongir ota" fermer xo'jaligidagi tekislanish xarxil bo'lgan dalalarda g'o'zani sug'orish agroiqtisodiy ko'rsatgichlari (2012 yil).

Ko'rsatgichlar	Tekis dalada	Notekis dalada
Paxta maydoni, ga	6,0	4,0
Sug'orish davomiyligi	1-3-1	1-3-1
Sug'orish tizimi	1,0-1,5	2,0-2,5

Egat uzunligi, m	110	80
Ko'chat qalinligi, ming/ga	86,2	78,8
Bir o'simlikdagi ko'saklar soni dona	12,3	9,6
Paxta hosili, ga/st	43,4	34,6
Qo'shimcha hosil ga/st	8,8	0,0
1 t paxtaning sotish baxosi, so'm	488378	402847
Jami hosildan tushgan daromad, so'm	2119561	1393850
Shartli sof foyda so'm/ga	725711	0,0

Ikkala dalada ham g'o'zoning "buxoro-6" navi 1-3-1 tizimi bo'yicha 5 martadan sug'orilani. Takis dalada suv 1-1,5 sutka davomida etkaziladi, notekis dalada esa bu ko'rsatgich 2-2,5 sutgagacha davom ettiriladi. Shu xisobdan tabiiyki sug'orish meyorlari ham oshdi (ammo biz meyorlarni o'lchash imkonimiz bo'lmadi.).

Notekis dalada ko'chat bir oz siyrak bo'lishi bilan bir qatorda ko'saklar sono ham nisbatan kamayadi.

Tekis dalada ko'saklar vaqtida yitilib ochiladi va ikkinchi terim bilan hosil yig'ib olinadi.

Notekis dalada ko'saklar bir tekis yitilmadi, ularning ochilishi kechga tortib ketdi, hosil I, II, III, IV sortlarga sotiladi.

Tekis dalada hosildorlik notekis daladagiga nisbatan 8,8 st ga oshdi, shartli sof daromad esa gektar boshiga 725711 so'mni tashkil etdi.

Paxta yitishdamehnat muxofazasi.

Paxta yitishdamehnat muxofazasi ishchi va xizmatchilarning mehnatini muhofaza etish muhim ahamiyatga ega. Dehqon qishning sovug'iyu, yozning issig'ida kechayukuduz dalada bo'ladi, kechalari kezib ekin sug'oradi, meniral o'g'itlar zaharli ximikatlarni tashiydi, tozalaydi, sepishga tayyorlaydi va yerga sepishda, o'simliklarga purkashda o'zi ishtirok etadi. Shunday qilib dehqonlar, ishchi va xizmatchilar traktorchilar uchun noqulay, xayotini xavf ostiga oladigan muhit

vujudga keladi. Bunday sharoitlarda ishlash uchun ular mahnat muhofazasi qoidalari bo'yicha himoyalangan bo'lishi zarur.

Qishloq xo'jaligida odatda dala dehqonning ikkinchi uyi hisoblanadi. Shuning uchun ularda qishda issiq, yozda esa salqin joylar tayyorlanishi, dam olishlari uchun ko'rpa-tushaklar bilan taminlanishlari zarur.

Ular madaniy hordiq chiqarishi uchun shiyponlarda radio, televizorlar bo'lishi, kino felmlar ko'rsatilishi hamda ular uchun konsertlar tashkil etilishi, gazeta va jurnallar bilan ta'minlanishi zarur.

Dala ishchilari zaharli ximikatlardan, menirsl o'g'itlardan muhofaza etish maqsadida zaharli moddalar saqlanadigan omborxonalar sanatoriya-epidemologiya stansiyasining ruxsati bilan aholi yashaydigan punktlardan kamida 200 m uzoqlikda joylashtirilishi talab etiladi.

Zaharli ximikatlari ishlatilib idishlarni, mexanizm va apparatlarni yuvish tarash ishlari alohida ajratilgan joylarda o'tkazilishi shart.

Dala sharoitlarida to'g'ridan to'g'ri mineral o'g'itlar, gerbetsetlar, fungitsedlar, pestesetlar, defolyantlar kabi zaxarli ximikatlari bilan ishlaydigan ishchi va xizmatchilar mehnatini tashkil etish va ularning shaxsiy xavfsizligini ta'min etish bo'yicha quyidagi ishlar amalga oshiriladi.

1. Ishchilarning zaxarli ximikatlardan himoya qilish uchun ular maxsus kiyim-kechaklar bilan ta'minlanadilar, ya'ni kombinzonlar, brezentli va rezinali qo'lqoplar, rezinali etiklar, ko'zniximoya qilish uchun c-1, c-5, c-33 markali ko'zoynaklar, hamda ko'zni germetik holda berkitadigan PO-2 markali rezinali markalar, nafas olish yo'llarini himoya qilish U-2k, F-62sh, "Astra-2", "Lepestok" tipidagi chang tutuvchi resperatorlar bilan ta'minlanadilar.

2. Resperatorlarni taqib ishlaganda har 30 minutda 5 minut dam olinadi. Resperatorlarning filtrlari vaqti-vaqti bilan almashtirilib turiladi, almashtirish zaxarli moddalar changidan, uzoqda amalga oshadi.

3. Maxsus kiyimlar faqat ishlab turganda kiyiladi, qolgan vaqtlarda alohida joylarda (toza kiyimlardan uzoqda) kiyiladi. Ish tamom bo'lishi bilan himoya

kiyimlari sodali sovun bilan yaxshilab yuviladi va maxsus joyda qoldiriladi, ishchilar ularni uylariga olib ketishlariga yo'l qo'ymaydi.

4. Zaxarli ximikatlar bilan ishlayotgan davrda ovqat yeyish, chekish man etiladi.

5. Har bir kishi o'zining shaxsiy gigiyenasiga qat'iy rioya qilishi zarur. Ovqatlanish oldidan qo'llarni sovun bilan yaxshilab yuvishlari, ish tamom bo'lgandan keyin esa dushga kirib yaxshilab yuvinishlari va ishchi kiyim o'rniga uy kiyimlarini kiyib so'ngra uylariga ketishi zarur.

6. Zaxarli ximikatlar bilan ishlashda 18 ga kirmagan kishilar, homilador ayollar va kasalmand odamlarning bu iahlarga ishtirok etishlariga ruxsat ham etilmaydi.

7. Ko'zga zaxarli moddalar tushganda zudlik bilan ko'zni toza suv bilan bir necha bor yuvish yoki 2% ichimlik sodasi eritmasi bilan yuvish, sungra medpunktga murojat qilish zarur.

8. Agar zaxarli moddalar ta'sirida ishchining biror joyi kuysa darxol shu joyni toza suv bilan yuvish va 5 % li tanina-spert eritmasidan paxtaga tukib ku'ygan joyga artish, keyin doka bilan bog'lab quyish kerak.

9. Zaxarli preparatlar, o'g'itlarning change yoki bug'idan nafas olish natejasida zaxarlangan kishilarni darxol ish jayidan ochiq havoga olib chiqish kerak. Agar zaxarli moddalarni yutgan bo'lsa unda ularni zurlab qustirish kerak bo'ladi. Buning uchun aktevlashtirilgan ko'mir aralashmasini ichirish lozim (1 stakan suvga bir qoshiq aktivlashtirilgan ko'mir).

10. Zaxar kuchli ta'sir qilgan hollarda tezlik bilan ishchining yoqasini yichib, ko'kragini ochib sun'iy nafas oldirirish zarur.

11. O'g'itlar yoki pestisitlar bilan zaxarlangan kishilar albatta vrachga yoki felsherga uchrashishlari shart.

12. Zaxarli ximikatlar bilan ishlaydigan joyda aptechkalar bo'lishi va unda bentlar, paxta, 2 % li ichimlik sodasi eritmasi noshatel sperti, bor kislatasi va vazilinlar bo'lishi shart.

Paxta yitishirish da atrof-muhit muhofazasi.

Inson-fan texnika yutuqlaridan foydalanib tabiatni tobora chuqurroq qatlamlariga kirib bormoqda. Tabiiy resurslardan uz manfaati uchun har qachongidan ko'proq foydalanilmoqda, quruq va bo'z yerlarni uzlashtirilmoqda, o'rmonlarni kesib, botqoqlarni quritib ekinzorlarga aylantirilmoqda, ekin yerlarni va yaylovlarni sug'ormoqda, yerlarga mexanizmlar bilan ishlov berildi, maxalliyva mineral o'g'itlar sepildi, gerbesitlar, insekttestidlar, defolyantlar kabi zaxarli ximikatlardan foydalanil moqda. Bir tabiatga ta'sir etib undan uzimizga zarur bo'lgan narsalarni olayotganimizda shunday ish qilaylikki, E.N. Fedosov aytganidek "Tabiatdagi uzgarishlar imkoni boricha foyda bersin", tabiiy resurslarning qayta tiklanishi mumkin bo'lsin.

Qishloq xo'jaligini ximiyalashtirishda yerlarga ashaddiy ko'p miqdorda mineral o'g'itlar, zaxarli ximikatlar sepiladi. Olimlarni xisobiga qaraganda paxta yakka xokimligi davrida bir gektar paxta maydonida 40-45 kg dan zaxarli ximekatlar tuplangan bo'lsa, AQsh dab u miqdor 2-4 kg ni tashkil etadi. Anashu yerda sepiladigan mineral o'g'itlarning bir qismi o'simlikka uzlashtirilsa, bir qismi tuproqda qoladi. Masalan: azot va kaliyning 30-35 % fosforning 75-89 % turoqda qoldi. Anashu zaxarli ximikatlarning, swpilgan o'g'itlarning suv bilan yuvilib suv manbalariga, havzalariga tushadi va chorva mollarini, baliqlarni hamda insonning uzini zaxarlaydi. Qishloq xo'jaligini melioratsiyalashda suv dan notug'ri foydalanish oqibatida Uzbekiston Respublikasidagi 4,3 mln sug'oriladigan yerning 40 % shurlangan, unu yuvish uchun gektariga 5-7 ming m³ suv sarf qilinadi. Buning natijasida sizot suvlarining satxi ko'tarijadi, yerlarni zax bosadi, oqibatda kechagina foyda keltirayotgan yerlarning melioratev holati buzilib qishloq xo'jagilida foydalanishdan chiqib ketadi.

Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashda traktorlar, mashinalar va qurollar tabiatga eng kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bu mexanik, xemik, shovqin va yorug'lik ta'sirlaridir.

Mexanik ta'sirida traktor va mashinalar to'proqni bosib ezadi strukturasini buzadi va uni mexanik eroziyaga duchor qiladi, undagi terik organizmlarning faolligini bug'adi.

Ximik ta'sirida esa yoqilg'ining yunishi natejasida is gazi, karbanat angidrit, vodorod sulfide kabi zaxarli gazlar va boshqa qattiq moddalar atmosfera havosi, ularni ifloslantiradi va ular ular orqali tabiatning hamma obektlarni zaxarlaydi. Insonningo'zini allergiya, bosh og'rig'i, o'pka, jigar va teri kasalliklariga duchor qiladi. Shoqin va yorug'lik tufayli tirik organizmlarning tinchligi bo'ziladi.

Ana shu salbiy oqibatlarning oldini olish uchun O'zbekiston respublikasining 1992 yil 8-dekabrda qabul qilingan konstitutsiyasining 50-moddasiga asosan tabiat muxofazasi bilan hamma fuqorolar shug'ullanishi, 55-moddasiga ko'ra tabiiy zaxiralaridan samarali foydalanish davlat muxofazasida turishi sarur.

Fan va texnikaning taraqqiyoti tufayli qishloq xo'jaligida atrof muxitni ifloslantiruvchi moddalar tobora ko'payib bormoqda. Bular qatoriga qishloq xo'jalik mashenalarini ishlatish, ularni saqlash, neft maxsulotlarini saqlash, meniral o'g'itlar, har xil zaxarli ximikatlarni saqlash omborxonalar, tamirlash ustaxonalari, chovachilik fermalari, tuproq eroziyasi, ayniqsa sug'oriladigan yerlarda tuproqning irrigatsion iroziyaga uchrashi kabi qator manbalar kiradi. Ana shu manba va moddalarning ekalogik muxitga ko'rsatadigan zararlarinin kamaytirishga dala agranomlarini quydagi vazifalar yuklanadi:

1. Yer fondi ustidan qat'iy xisob kitob ishlari yuritish. Unumdor yerlarni xo'jalik qurilishlarga, yo'l transport xarakati, omborxonalar, qurish va sanoat markazlarini joylashtirishga yo'l quymaslik;

2. Agranom o'z faoliyatini xo'jalikning ixtisosligiga, almashlab ekish ratatsiya hamda texnologik karta talablariga binoan yuritish zarur;

3. Tuproqning unumdorligini tobora ortirib beruvchi usullarini qo'llash, uni suv va shamol eroziyasidan muxofaza etish usullarini toppish va amaliyotga tadbqiq etish;

4. Qishloq xo'jalik ekinlarini ustirishni samarador industrial texnologiyasini ishlab chiqish va amalyotga tadbqiq qilish;

5. Haydaladigan sug'orma yerlarni irrigatsion erroziyasidan ximoya qilish uchun dala atroflariga ixota daraxtlarini o'tkazish, sug'orishda ekinning suv rejimiga qat'iy rioya qilish, sug'orish texnikasini tartibga solish;

6. Tuproqning suv va shamolning erroziyaga bardoshligini oshirish maqsadida almashlab ekishni to'g'ri yo'lga qo'yish bilan tuproqning strukturasini mustaxkamlash, texnologik operatsiyalarni minimallashtirish hisobiga dala bo'ylab traktorlar, qurollar qatnovini kamaytirish, shu tufayli tuproqni ezilishi, zichlanish va chang tuzonga aylanishi oldini olish.

7. Suv manbalarini ifloslanishidan saqlanish yani ularga chorva fermerlarining neft bazasi, zaxarli himikatlar tushishiga yo'l quymaslik kerak;

8. Gerbesitlar, pestesidlar maxsus qurilgan omborxonalarga, yopiq idishlarga alohida alohida saqlanishi zarur. Uarning oldida nomlari yozilgan taxtachalar ilingan turishi darkor. Xona quruq va yoruq bo'lishi kerak, shamollatib turilishi talab etiladi. Omborxonalar aholi punkitlaridan, manbalaridan kamida 300m uzoqlikda joylashtirilishi zarur;

9. Miniral o'g'itlar, gerbitsidlar, pestitsidlar miqdorini tobora kamaytirish maqsadida begona o'tlarga, ekinlarning kasalliklari va biologic usulda qarshikurash usulidan keng foydalanish maqsadga muvofiq.

10. Omborxonalarning ichi va tashqarida hamda dalalarda o'g'itlar, zaharli ximikatlar yerga to'kilmasligi oqar suvlarga tushmasligi, dalada yerga to'kib qo'yilmasligi va ochiq holda qoldirmasligi talab etiladi;

11. O'g'itlar va zaharli ximikatlar sepilgandan keyin idishlar, mashenalar maxsus ajratilgan joylarda yuvilishi zarur;

12. Ichimlik suvlari og'zi berkitilgan idishlarda saqlanishi, undan odamlar maxsus o'rnatilgan jo'mrak orqali foydalanishlari lozim;

13. Sug'orishlardan oqavaga chiqadigan suvlardan to'g'ri foydalanish, bu suvlarni ariq va kanallarga, zovurlarga, suv havzalariga tushilishini oldini olish talab etiladi.

14. Sug'orishda dalalarda suvning ko'llab qolishiga yo'l qo'yilmaydi, aks holda erlarning botqoqlanishi, buning ta'sirida esa dalalarni qamish bosishi,

sho'rlanishiga moyil erlarda esa tuproqning ikkilamchi shurlanishi yuzaga kelishi mumkin.

15. Sug'orish sizot suvlar sathining ko'tarilishiga yo'l qo'ymaslik zarur. Buning uchun g'o'zani qat'iy qilib grafik asosida optimal meyorlarda sug'orishni tashkil qilish.

16. Sug'orishni asosan kechasi tashkil etishga katta etibor berish lozim. G'o'za kechasi sug'orilganda suv tuproqqa yaxshi singadi va yerning chuqur qatlamlariga yetib boradi. Bunday holda suv oqovaga kamroq chiqadi va shu bois uning atrof-muhitga zararli tasiri kamayadi. Kechasi sug'orishda suvning samarasi oshadi.

3.4. Xulosa va takliflar.

1. Erlarning tekislanish darajasi uning meliorativ holatini belgilaydi. Notekis yerlar meliorativ jihatdan yomon-kam hosilli yerlar hisoblanadi.

2. Adabiyotlar tahlilidan ma'lum bo'ldiki yerlarning tekislanish darajasi sug'orish suvuning samaradorligini oshirish va paxta xosilini ko'paytirishda katta ta'sir ko'rsatadi. S. Shaxobov tomonidan o'tkazilgan tajribada tekis dalada o'tkazilgan sug'orishda paxtadan gektar boshiga 32,5 st dan xosil olingan bo'lsa notekis dalada bu ko'rsatgich 26,3 st ni tashkil etgan, 1 st xosilga suv sarfi 149,2 m³ dan 266,2 m³ ga oshdi.

3. Mening "Jaxongir ota" fermer xo'jaligi dalalarida o'tkazilgan ko'zatuvlarimda tekis dalada paxtadan gektariga 43,4 st dan xosil olindi, notekis dalada esa bu ko'rsatgich 8,8 st ga kamaydi va gektariga 34,6 st ni tashkil etdi.

4. Bundan buyon fermer xo'jaligi paxta yetishtirishda yerni tekislash ishiga katta e'tibor qaratishlari zarur. Dalalar shudgorlashdan oldin P-2,8 A; PPA-3,1; GN-UA; GN-2,8; PR-5; MV-6,5 va VP-8 rusumli mashenalar yordamida tekislanadi.

5. Tekis dalada suv sarfi, sarf xarajatlar miqdori kamayadi, paxta xosili oshadi, fermerning iqtisodiy qudrati ko'tariladi.

3.5. Foydalanilgan adbiyotlar ruyxati.

1. Xuquqiy va me'yoriy xujjatlar.

1.1. O'zbekiston Respublikasi qonunlari.

1.1.1. "Fermir xo'jaligi to'g'risida"gi qonun. Yangi taxriri 2004 yil.

1.1.2 O'zbekiston Respublikasining "Lizing tug'risida"gi qonuni, 1999 yil 4 aprel.

1.1.3 O'zbekiston Respublikasining "yer kadastriga tug'risida"gi qonuni 1998 yil.

1.2. O'zbekiston Respublikasi Prezident farmonlari.

1.2.1. "Kichik va o'rta tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirishga oid qushimcha chora tadbirlari tug'risida"gi PF-172 sonli farmoni. 1997 yil 31 yanvar.

1.2.2. "Yerlarning meliorativ xolatini yaxshilash tizimini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi farmoni. "O'zbekiston ovozi" gazetasi. 2007 yil 30 oktabr.

1.3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasi qarorlari.

1.3.1. "Mashina traktor parklarining moddiy-texnika bazasining yanada mustahkamlash, ularni xizmatlarini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 106-sonli qarori. 1998 yil

1.3.2. "Qishloq xo'jaligida agrokimyo xizmat ko'satishni takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida" gi 63-sonli qarori. 2001 yil 1 fevral.

1.4. Boshqa miyoriy xujjatlar.

1.4.1. 1998-2000 yillardagi davrda qishloq xo'jaligida iqtisodiy isloxlarni chuqurlashtirish dasturi. Qishloq xo'jaligida isloxlarni chuqurlashtirishgan doir qonun va me'yoriy xujjatlar to'plami (I va II tomlar). Toshkent "Sharq" nashriyoti. 1998 yil

1.5. O'zbekiston Respublikasi Prezident asrlari va ma'ruzalari.

1.5.1. I.A. Karimov O'zbekiston iqtisodiy isloxlarni chuqurlashtirish yo'lida. T; "O'zbekiston" 1995 yil

1.5.2. I.A. Karimov Qishloq xo'jaligi taraqqiyoti-to'kin hayot mabai. T; "O'zbekiston" 1998 yil

1.5.3. I.A. Karimov Qonunlarimiz dehqon manfaatlariga xizmat qilsin.
“Vatanparvar” ruznoma. Toshkent. 1998 yil 5 may №53.

2. Kitoblar, risolalar va turkum, nashlar.

2.1. Bespalov N. F. Oroshenie kultur xlopkovogo sevooborota v Golodnoy stepi. Toshkent «Uzbekistan» 1970 yil.

2.2. Bespalov N. F. Norkulov U. i dr. puti intensivatsii milioratsiya zasolennykh zemel` Sredney Azii. Toshkent –«Fan» 1986 yil

ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК-ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

Битирув малакавий иш бўйича рахбарнинг тақризи

Талаба: Қодиров Шахриддин Рудатович

Мавзу: "Техник ва маънавий ерларда ҳудудий сўғиранишнинг таъсири ва сўғираниш саноатидан фойдаланиш"

Малакавий иш ҳажми: 84 бет

Ёзма изох қисми: 73

Чизмалар сони: 11 та

Мавзунинг долзарблиги: Техник ва маънавий ерларда ҳудудий сўғиранишнинг таъсири ва сўғираниш саноатидан фойдаланиш таъсирини ҳудудий ҳудудда маънавий саноатидан

Битирув умумтехник ва махсус тайёргарлиги тавсифи:

Битирувчи талаба таълим ва иқтисодиёт бўйича маънавий тайёргарликка эга.

Битирувчи талабанинг мустақил ишни бажариш лаёқати, махсус адабиётлардан фойдаланиш қобилияти ва шахсий хусусиятлари

Битирувчи талаба иш бажариш лаёқати ва шахсий хусусиятлари, адабиётлардан фойдаланиш қобилияти ва шахсий хусусиятлари

Малакавий ишнинг ижобий томонлари

1. Техник ва маънавий ерларда ҳудудий сўғиранишнинг таъсири ва сўғираниш саноатидан фойдаланиш
2. Сўғиранишнинг таъсири ва сўғираниш саноатидан фойдаланиш

Малакавий иш баҳоси: (максимал балл – 100 балл) 75 балл

Малакавий иш рахбари: А.А.А. доц. С. Шахидов
(ф.и.ш.)

Илмий маслаҳатчи: -

(ф.и.ш.)

« 20 » 06 2013 йил.

ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК-ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

МУҲАНДИС-ТЕХНИКА факультети

5610100 – “Фермер хўжалигини бошқариш ва юришиш” бакалавр таълим
йўналиши битирувчиси Ҳодиров Шахриддин Визанович
нинг битирув малакавий ишига

ТАҚРИЗ

Малакавий иш мавзуси: “Текис ва ноёқис ерларда

ҳўжалиқ сўғирлигининг нақша ҳосили ва
сўғирнинг самарадорлигига таъсир

Малакавий ишнинг ҳажми: 88

а) ёзма изох қисми: варақлар сони 73

б) график қисми: чизмалар сони 15

Малакавий иш мавзусининг долзабрилиги ва берилган топшириқга мослиги

Текис ва ноёқис ерларда ҳўжалиқ сўғирли
қилинишни нақша ҳосили ва сўғирнинг
самарадорлигига таъсирнинг ўрнини
қўйиш ва унинг самарадорлиги ва у берил-
ган топшириққа мос келиши.

Малакавий ишнинг ёзма изох ва график материалларининг таркиби ва бажарилиш сифати

Малакавий ишнинг ёзма изох қис-
ми ва график, расмлар, диа-
граммалар таркибига.

Малакавий ишда илмий манбалар, фан-техника ютуқлари ва илғор тажриба натижаларидан фойдаланилганлиги

Малакавий ишда 10 дан ортиқ илмий
манбалардан фойдаланилган, илғор
техника тажрибасидан фой-
даланилган.

Мехнат ва атроф – муҳитни муҳофазаси қисмининг ёритилганлиги _____

Малакавий ишда мехнат ва атроф-
муҳит муҳофазаси вазни ёрқинлашди.

Малакавий ишининг техник – иқтисодий жиҳатдан асосланганлиги: _____

— Малакавий ишнинг техник-иқтисодий
асоси ҳуқуқий асослари ва вазни ёрқинла-
шди.

Малакавий ишининг ижобий томонлари ва амалий аҳамияти _____

Малакавий ишда техник-иқтисодий ҳа-
мол ҳаққини бўлиб ҳаққини ҳаққини
ҳаққини, ҳаққини ҳаққини ҳаққини ва ҳаққини
ҳаққини ҳаққини ҳаққини ҳаққини ҳаққини ҳаққини

Малакавий битирув ишининг баҳоси (максимал балл – 100 балл) ва битирувчига унга
мос йўналиш бўйича «бакалавр даражаси» берилиши мумкинлиги тўғрисида хулоса

Малакавий ишда 80 балл бўлган
бакалавр ва битирувчи Битирув
Махридов Рамат Рамат Рамат
ҳаққини ҳаққини ҳаққини ҳаққини
ҳаққини «бакалавр даражаси» берилиши
таъкид этилган.

Такризчи

Имзо

И. Нурманов
мансаби, иш жойи, илмий даражаси, ф. и. ш.

« 22 » 06 2013 йил

